

in de etalage

De Maurovloer in de bankhal van het SNS Historisch Centrum

Begin jaren dertig liet Frans Walkate voor zijn sterk groeiende Nutsspaarbank een nieuw kantoor bouwen aan de Burgwal, naar ontwerp van de Groningse architect G. Hoekzema Kzn. Een paar jaar later volgde aan de Geerstraat een gebouw voor de historische collectie die hij aan het bijebrengen was, een ontwerp van de plaatselijke architect G.B. Broekema. Walkates collectie diende ter ondersteuning van de uitgave van de *Kamper Almanak*, die door hem in 1928 was overgenomen van drukker-uitgever Ph. Zalsman en sindsdien als premie werd uitgedeeld aan Nutsspaarbankklanten op Wereldspaarstag. Na de dood van Frans Walkate werd de verzameling naar hem vernoemd. De huisvestingssituatie, met een apart bank- en archiefgebouw, bleef ongewijzigd tot de jaren zeventig van de vorige eeuw. Toen werd het oude bankgebouw uitgebreid met een 'vleugel' op de hoek van de Geerstraat en de Burgwal.

De maatschappelijke dynamiek van de daarop volgende decennia kwam tot uiting in een aantal verbouwingen, die flinke veranderingen met zich meebrachten. Zo verliet het Frans Walkate Archief het te klein geworden gebouw aan de Geerstraat en kreeg het de beschikking over het oude bankgebouw van architect Hoekzema aan de Burgwal. Bij een latere verbouwing omstreeks 2000 moest het archief daar weer een deel van afstaan aan de groeiende SNS Bank. De scheiding tussen oud- en nieuwbouw werd toen op doelmatige, maar rigoureuze wijze doorbroken, wat tot gevolg had dat de opzet van het tot dan toe vrijwel onaangetaste ontwerp van Hoekzema geweld werd aangedaan. In 2012 besloot de SNS Bank om het filiaal aan de Burgwal te verlaten en te vertrekken naar de Oudestraat, waar ze kon beschikken over een compacte winkel die is ingericht volgens het landelijk geïntroduceerde retailconcept.

De bank liet op de hoek van de Burgwal en de Geerstraat een leeg complex achter, bestaande uit een aantal panden aan de Geerstraat (waaronder het oude gebouw van het Frans Walkate Archief) en de 'vleugel' die in de jaren zeventig op de hoek van de Geerstraat en de Burgwal was gebouwd. Om deze ruimtes een nieuwe bestemming te kunnen geven waren forse ingrepen noodzakelijk, onder meer door de panden los te koppelen van elkaar. Hierdoor ont-

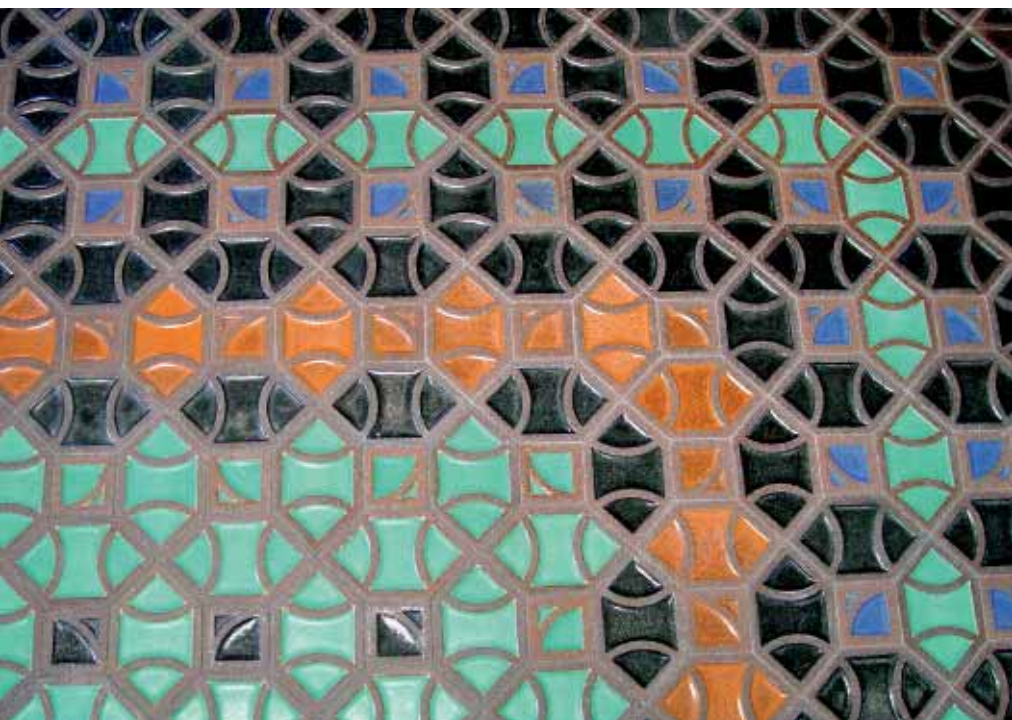

Overzicht van de bankhal van het SNS Historisch Centrum. (Foto: Freddy Schinkel, collectie Frans Walkate Archief)

stond de unieke kans om het oude bankgebouw van architect Hoekzema, dat inmiddels een Rijksmonument was geworden, waardoor in- en exterieur beschermd zijn, weer in de oude staat terug te brengen. Ooit weggebroken muren werden hersteld, installaties en andere voorzieningen gescheiden. De indeling kreeg zijn oude logica terug en het Frans Walkate Archief, dat door de komst en groei van het SNS Historisch Archief steeds krappere was komen te zitten, kreeg - en passant - de beschikking over meer ruimte. Het herstel van de oorspronkelijke situatie was een goede aanleiding om een opvallend aspect van het monumentale bankgebouw in dit etalage-artikel onder de aandacht te brengen: de mozaïekvloeren in de bankhal, één van de meest markante elementen van het authentieke interieur.

De basis

Toen het eind jaren twintig overduidelijk werd dat de Nutsspaarbank Kampen een nieuw hoofdkantoor nodig had, werden er diverse studiereizen naar het

Detail van de Maurovloer in de bankhal van het SNS Historisch Centrum.
(Foto: Herman Harder, collectie Frans Walkate Archief)

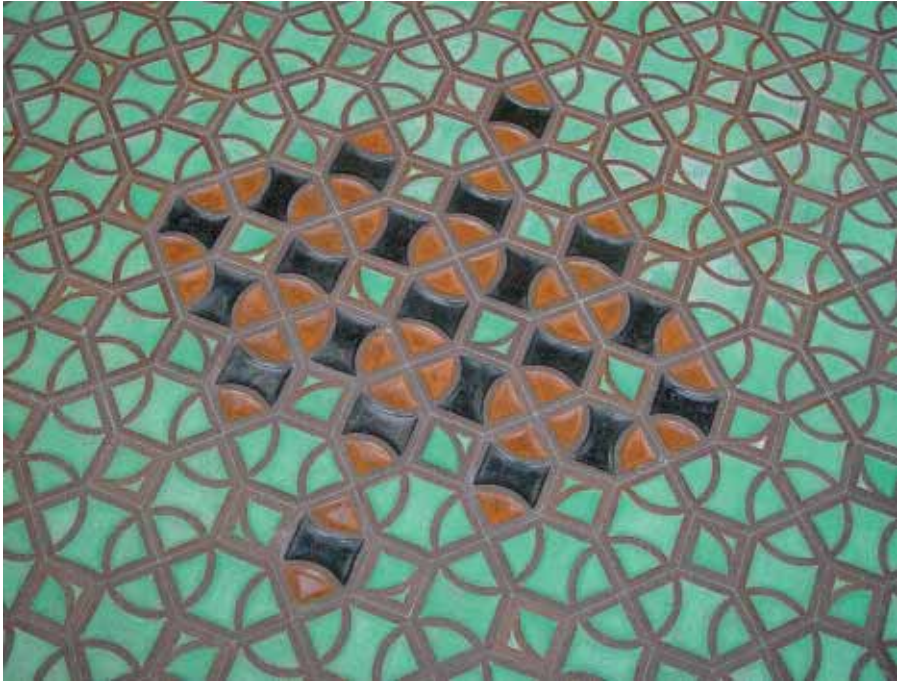
buitenland ondernomen om de laatste ontwikkelingen op bankgebied te bestuderen en natuurlijk ook om de huisvestingsmogelijkheden te onderzoeken. Uiteindelijk werd de Groningse architect Hoekzema benaderd om het gebouw te ontwerpen. Een bijzondere keuze, die niet direct voor de hand lag en waarvan de achtergrond nog steeds onbekend is, maar waar in ieder geval geen prijsvraag of wedkamp aan vooraf ging, waardoor mag worden aangenomen dat Hoekzema gericht werd benaderd. Hij had nog niet eerder in Kampen gebouwd, terwijl het in die stad niet ontbrak aan adequate architecten, zoals G.B. Broekema, die een paar jaar later het archiefgebouw aan de Geerstraat zou bouwen en bovendien een bekende van Walkate was.

Hoekzema was echter geen dilettant of tweede keuze. Hij had zijn sporen verdiend, vooral in en rond zijn woonplaats Groningen. Voor de Kamper Nutsspaarbank presenteerde hij twee versies, waarvan de meest sobere variant werd gekozen. Beide ontwerpen waren opgezet in de stijl van de Amsterdamse

School. Deze expressionistische bouwstijl kenmerkt zich onder meer door forse, theatrale vormen, massieve muurvlakken, veelvuldig gebruik van baksteen in diverse metselverbanden, vaak gecombineerd met natuurstenen elementen en een voorliefde voor versieringselementen zoals glas-in-lood, smeedijzer en beeldhouwwerk. Voor een deel zet zich dat voort in het interieur, want de meeste Amsterdamse Schoolarchitecten probeerden van hun ontwerpen een ‘Gesamtkunstwerk’ te maken, waarbij alle onderdelen van in- en exterieur zo goed mogelijk op elkaar waren afgestemd en elkaar zo mogelijk versterkten. Glas-in-lood komt op diverse plaatsen in het gebouw terug, evenals het gebruik van smeedijzer. Ook lambriseringen zijn populair en het gebruik van tegels. In het eerste, meest ambitieuze (en daardoor) niet uitgevoerde ontwerp was aan weerszijden van het ingangsportaal ook beeldhouwwerk voorzien, dat in de tweede versie verdampte tot plukjes elementaire ornamentiek aan de gevel. Toch straalde ook deze tweede versie degelijkheid, kwaliteit en klasse uit. Een paar jaar na de oplevering werd het gebouw in dezelfde stijl uitgebreid, met onder meer een bibliotheek, waardoor het gevelfront aan de Burgwal een (nog) monumentalere uitstraling kreeg.

Tegeltoepassingen

Bij de stijl van de Amsterdamse School past een specifiek kleurgebruik. Veel voorkomend zijn paars, (donker)blauw, (donker)groen, geel, (diep)rood en oranje, ingebed in zwart. Dit zijn ook kleuren die voorkomen in de vloer van de bankhal. Deze hal is een belangrijke ruimte in het gebouw. Het was het meest openbare gedeelte en het vertrek waar het contact tussen klanten en bankpersoneel tot stand kwam. De ruimte moest dus niet alleen representatief, maar ook zakelijk en functioneel zijn en bestand tegen een grote toeloop. Vooral de vloer had natuurlijk veel te lijden van bezoekers die rechtstreeks vanuit weer en wind naar binnen kwamen lopen. Tapijt, parket of vloerbedekking was daarom minder geschikt, maar in de tijd dat de bank werd gebouwd waren er gelukkig aantrekkelijke alternatieven voor handen, die bovendien aansloten bij de rijke materiële uitstraling van de gekozen bouwstijl, gemakkelijk te reinigen waren en daardoor bijdroegen aan de hygiëne. Walkate en Hoekzema zullen er diverse hebben onderzocht. Voor de vloer moeten ze al in een vroeg stadium een beslissing hebben genomen, want in het bestek uit 1928 staat letterlijk vermeld: ‘De betonvloeren in hoofdentree en hall publiek met loketten te bevloeren met Mauro vloertegels à f 20.- per m² inkoop, met bijpassende plinttegels en holle overgang

Detail van de Maurovloer in de bankhal van het SNS Historisch Centrum.
(Foto: Herman, Harder, collectie Frans Walkate Archief)

naar den vloer, niet in de prijs inbegrepen.’ In de omliggende ruimtes werd ander, goedkoper, tegelwerk toegepast, variërend in prijs van 4,5 tot 10 gulden per vierkante meter.¹

De Maurotegel was een Nederlandse vinding, gemaakt bij De Porceleyne Fles in Delft,² die als merknaam werd gevoerd door de Delftsch Aardewerk Fabriek NV A.H. de Lint te Delft, die - anders dan de naam doet vermoeden - vooral een handelsmaatschappij was. ‘De Lint’ was opgericht in 1835. Het bedrijf ontwikkelde zich voorspoedig en was in de periode 1910 tot 1940 de belangrijkste tegelhandel van Nederland. In die periode zat in de persoon van Adriaan Nicolaas de Lint (1894-1940) alweer de vierde generatie aan het roer. Hij was getrouwd met Louise Henriette Huidekoper, een volle nicht van Heinrich Wilhelm Mauser (1894-1940), die van 1904 tot 1930 technisch directeur was bij De Porceleyne Fles. Een praktische verbinding van zakelijke en familiale banden. In 1898 was ‘De Lint’ alleenvertegenwoordiger geworden voor tegels en aanverwante producten van De Porceleyne Fles.

Brochure voor Maurovloertegels van NV A.H. de Lint te Delft. (Collectie Frans Walkate Archief)

Dat werd met verve uitgebuit, onder meer door het ontplooiën van activiteiten in het buitenland, waar beide bedrijven van profiteerden. In 1922 wordt architect Henri de Rouw (1882-1948) artistiek adviseur van De Lint, nadat hij waarschijnlijk al enige jaren voor het bedrijf had gewerkt. In nauwe samenwerking met Mauser ontwikkelt hij diverse nieuwe producten. Eén van de eerste (1922) is de Maurotegel. De naam is een samenvoeging van *Mauser* en *De Rouw*.³ Het Frans Walkate Archief beschikt over twee fraaie brochures van dit bedrijf, vrijwel zeker vormgegeven door De Rouw, waarin voorbeelden van toepassingen van Maurovloeren worden gepresenteerd. Ze maken onderdeel uit van de dossiers betreffende de bouw. De huidige vloer is dus op basis van deze brochures uitgekozen en samengesteld. Het Maurosysteem was tamelijk ingenieus. Er werd niet uitgegaan van traditionele vierkante of langwerpige tegels, maar van tegels in verschillende formaten die als puzzelstukjes op diverse manieren in elkaar pasten en waarmee gevarieerde geometrische patronen konden worden gelegd. Sommige tegels waren nog onderverdeeld in ‘compartimenten’. Ze zijn relatief klein, waardoor ze minder gevoelig zijn voor breuk of andere beschadigingen. Maurotegels werden bovendien op hoge temperatuur gebakken, wat ervoor zorgt dat de klei compact en hard is en daardoor bijzonder slijtvast. Door verschillende kleuren toe te passen waren er veel mogelijkheden, met allerlei patronen, die konden worden afgestemd op de specifieke ruimte waar-

in ze moesten komen. De kleuren werden aangebracht door middel van (kristal)glazuren, via een werkwijze die lijkt op die van de emailletechniek en die ook wel als cloissonnétechniek bekend staat: opstaande randen houden het (monochrome) glazuur op zijn plaats en bepalen de vorm van het glazuurvlak. De randen, die het rauwe oppervlak van de gebakken klei behouden, vormen een netwerk van lijnen dat het patroon versterkt en aanvult. Het contrast tussen de doffe randen en het glimmende glazuur draagt bij aan het rijke en speelse effect. Het rauwe oppervlak van het netwerk van randen zorgt ook voor een anti-slipeffect, wat bijzonder handig is bij ruimtes waar de vloer nat kan worden, zoals de hal van een drukbezochte bank.⁴ Door de flexibiliteit en variëteit is elke Maurovloer in zekere zin uniek. Zo konden er bijvoorbeeld allerlei oplossingen voor randen worden geconstrueerd, die de overgang met omliggende bouwdelen verzachtten, waardoor je echt een 'vloer op maat' kreeg. Dat is ook gebeurd met de vloer in de bankhal van het voormalige hoofdkantoor van de Nutsspaarbank Kampen aan de Burgwal, die werd gezet in 'sterke cementspecie' en moest worden aangebracht in 'nader op te geven dessin'.⁵ De tegelvloer sluit prachtig aan bij de omringende 'lambriseringen' en het glas-in-lood en draagt bij aan het Gesamtkunstwerk dat Hoekzema nastreefde. Ook voor die 'lambriseringen' zijn tegels gebruikt, zowel gladde als geornamenteerde, maar ze maken geen onderdeel uit van het Maurosysteem, wel is het waarschijnlijk dat ze bij De Porceleyne Fles vandaan komen en werden geleverd door De Lint. Een kleine eeuw na de bouw ziet de vloer er nog sprankelend uit, met slechts hier en daar wat slijtagesporen, die zorgen voor het patin dat hoort bij een monument op leeftijd. Landelijk gezien zijn er relatief weinig gave Maurovloeren bewaard gebleven. Omdat keramische vloeren van industriële tegels lange tijd nauwelijks aandacht kregen werden ze vaak niet gerestaureerd als ze mankementen vertoonden, waardoor er veel zijn verwijderd. Maurotegels zijn onder meer toegepast bij het zwembad van passagierschip Statendam (verwoest in 1940), een zijvleugel van het Vredespaleis van J.A.G. van der Steur (gesloopt in 2005), het Bungehuis in Amsterdam van A.D.N. van Gendt en W.J. Klok (1934), het hoofdgebouw van De Porceleyne Fles in Delft (circa 1930) en als meest bekende voorbeeld het Gemeentemuseum in Den Haag van architect H.P. Berlage (1935).⁶ De laatste jaren neemt de aandacht voor keramische vloeren van industrieel vervaardigde tegels uit de 19de en 20ste eeuw sterk toe en ontdekt men hoe rijk de variëteit aan toepassingen is en hoe onmiskenbaar ze de sfeer van een tijdperk vatten.⁷ De Maurovloer is wel één van de fraaiste voorbeelden.

Detail van de schouw in de studiezaal (voormalige bestuurszaal) van het SNS Historisch Centrum. De tegel met de afbeelding van een vis is vervaardigd bij de Porceleyne Fles te Delft. (Foto: Herman Harder, collectie Frans Walkate Archief)

Andere tegels

Ook elders in het voormalige bankgebouw van Hoekzema zijn decoratieve tegels te vinden, zoals in de schouw van de bestuurszaal, die met zijn natuurstenen ornamenten en smeedijzeren haard tot de meest stijlbepalende en in het oog springende interieuronderdelen behoort. Daarin zit een viertal tegels met gestileerde voorstellingen: twee vissen, een vogel, en een salamanderachtig beest. Stuk voor stuk fraaie voorbeelden van keramische decoratie, maar als ensemble een karige invulling van het grote vlak dat ze moeten opsieren, zeker gezien de rijkdom van de overige decoratie. De tegels maken geen onderdeel uit van het Maurosysteem. Wel zijn ze vervaardigd volgens de cloisonnétechniek. Er zijn verschillende bedrijven die dit soort tegels maakten. De bekendste naast De Porceleyne Fles is Westraven uit Utrecht. De Porceleyne Fles vervaardigde cloisonnétegels van 1907 tot 1977. Westraven van 1923 tot 1970. Van beide fabrieken zijn meer dan duizend ontwerpen in deze techniek bekend.⁸ Deze tegels en waarschijnlijk ook de andere, niet decoratieve tegels van de schouw zijn afkomstig van De Porceleyne Fles. De fabriek vervaardigde complete schoorsteenmantels in serie waarin één of meer cloisonnétegels waren verwerkt. Een activiteit die zich uitstreckte tot in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. In Groot-Brittannië had men een overeenkomst met bouwmaterialenhandel A. Bell & Co uit Northampton. Een catalogus van dit bedrijf toont 25 modellen van cloisonnétegels van De Porceleyne Fles, waaronder de vier die in de schouw van het Frans Walkate Archief zitten.⁹ Het had trouwens niet veel gescheeld of de bestaande schouw was verdwenen. Waarschijnlijk gaf de haard te weinig warmte, want

in 1942 vroeg het bestuur van de Nutsspaarbank Kampen aan de firma Pander, die in het verleden al verschillende interieuronderdelen had geleverd, om een nieuwe haardpartij te ontwerpen, die een goede verwarming van de hele zaal garandeerde. Pander presenteert twee ontwerpen, waarin 'antieke tegels' zouden worden opgenomen. Ze voldeden niet aan de verwachtingen en de bank besloot 'de zaak te laten rusten totdat meer normale toestanden zijn aangebroken'.¹⁰ Toen de oorlog achter de rug was werd van de plannen echter niets meer vernomen, waardoor de originele schouw, met zijn cloisonnétegels (gelukkig) nog steeds aanwezig is. De Lint fuseerde in 1963 met de NV Bouwstoffen- en tegelhandel Driessen te Arnhem en de NV Bouwhandelmaatschappij v/h Martin & Co te Amsterdam en kreeg de nieuwe naam D.L.M. In 1970 ging dit bedrijf failliet. De Porceleyne Fles heeft met vallen en opstaan tot op heden het hoofd boven water kunnen houden. De Maurovloer van het SNS Historisch Centrum heeft nog niets van zijn oude glorie verloren.

Geraart Westerink

Met dank aan de heer W. van Werkhoven.

Noten

1. I G. Hoekzema Kzn., *Bestek en voorwaarden voor het afbreken van een bestaand Heerenhuis en het bouwen van een Nutsspaarbank aan den Burgwal te Kampen* (Groningen 1928) 11.
2. [H. Nijenhuis en R. Abeling], *Keramische vloertegels uit de twintigste eeuw* (Amersfoort 2008) 4.
3. B. Verbrugge, 'De tegelhandel A.N. de Lint en de ontwerper Henri de Rouw', *Tegel* 40 (2012) 29-46.
4. *Ibidem*, 40.
5. Hoekzema, *Bestek*, 12.
6. [H. Nijenhuis], *Keramische vloertegels*, 4; Verbrugge, 'De tegelhandel', 40-41; R. Stenvert, *Biografie van de baksteen 1850-2000* (Amersfoort/Zwolle 2012) 168.
7. Zie: E. Koldewey (eindred.), *Over de vloer. Met voeten getreden erfgoed* (Zwolle/Zeist-Amersfoort 2008) en dan met name: H. Nijenhuis, 'Keramische vloertegels in de twintigste eeuw: methoden van aanpak en conservering in de praktijk', 338-357; [H. Nijenhuis], *Keramische vloertegels*.
8. J. Pluis, *Nederlandse Tegels 1900-2000* (Leiden 2008) 28, 345-353, 121-128.
9. Verbrugge, 'De tegelhandel', 35-36.
10. Bouwdossiers Frans Walkate Archief. Brief Nuts-spaarbank te Kampen aan de firma H. Pander & Zn, d.d. 13 augustus 1942.